

Makale Geliş Tarihi: 15.12.2019

Kabul Tarihi: 29.12.2019

TÜRK POLİTİK TARİHİNDE DEMOKRAT PARTİ VE 1946 PROGRAMI

Dr. Öğr. Üyesi Erkan AFSAR
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü
eafsar@yyu.edu.tr
ORCID:0000-0002-3787-8162

Öz

Türk siyasi hayatında partileşme geleneği iç ve dış dinamiklerin bileşkesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Türk demokrasi geleneğinde siyasi partilerin kurulması ilk kez II. Meşrutiyet döneminde başlamıştır. Bu süreç Cumhuriyetin ilanından sonra yeni partilerin kurulmasıyla da devam etmiştir. Erken Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile ilk güdümlü partisi Serbest Cumhuriyet Fırkasının farklı sebeplerden dolayı kapatılmasıyla İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Türkiye de tek partili bir dönem yaşanmıştır.

Savaş sonrası uluslararası politikada ve ülke içerisinde meydana gelen gelişmelerin de etkisiyle uzun bir aradan sonra çok partili bir döneme geçilmiştir. Bu süreçte birlikte Demokrat Parti'nin kuruluş hikâyesi de başlamıştır. Demokrat Parti'nin kurulma sürecinin nasıl olduğuna, nelerin yapıldığına ve hangi gelişmelerin yaşandığına çalışmada değinilmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün muhalefet partisinin kurulmasındaki rolüne ve iktidar partisinin, yeni kurulan partiyi nasıl karşıladığı da makalede işlenmiştir. Son olarak da demokrasi ve liberal anlayış ekseninde hazırlanan Demokrat Parti'nin ilk programının analizine çalışmada yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Tek Parti, Demokrasi, Liberal.

THE DEMOCRATIC PARTY IN TURKISH POLITICAL HISTORY AND ITS PROGRAM OF 1946

Abstract

The tradition of partyization in Turkish political life emerged as a result of the combination of internal and external dynamics. In Turkish democracy tradition, political parties for the first time were established in the Second Constitutional Period. This process continued with the establishments of new political parties after the proclamation of the Republic. The fact that the Progressive Republican Party, first opposition party of the early Republican era, and the Free Republican Party were closing down for different reasons

paved the way that Turkey experienced a single party period until the end of the Second World War.

With the impacts of new developments occurred in international and domestic politics after the Second World War, a multi-party period started. With this process, the establishment story of the Democratic Party also started. This article discusses the process of the formation of the Democratic Party, what had been done and what kind of developments had been experienced at that time. Additionally, this study analyzes the role of President İsmet İnönü in the formation of the opposition party and how the ruling party approached the newly established political party. Finally, the article outlines the analysis of the first program of the Democratic Party, which was prepared on the axis of democratic and liberal understandings.

Keywords: Democratic Party, Republican People's Party, Single Party, Democracy, Liberal.

GİRİŞ

1. Demokrat Parti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreç

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte yenileşme süreci siyasal alanda kendisini iyice göstermişti. Bu süreç Meşrutiyet dönemiyle tedrici bir biçimde devam ederek önemli bir yol kat etmişti. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nde kurulmaya başlayan siyasal fırkalar/partiler kısa sürede geniş bir yelpazede faaliyet göstermeye başladı. 1909'da Anayasaya da yapılan değişiklikler ve kabul edilen Cemiyetler Kanunu ile oluşmaya başlayan bu siyasal liberasyon süreci süratli bir şekilde birçok fırkanın da kurulmasına vesile olmuştu. (Tunaya: 1952)¹ İkinci Meşrutiyet döneminin bu çoğulcu etkisi Erken Cumhuriyet döneminde de kendini göstermişti. Bu geleneğe uygun olarak Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı ilk örgütlü muhalefet 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olmuştu. Ancak bu fırkanın ömrü çeşitli nedenlerden dolayı çok fazla sürmemiştir. Şeyh Sait isyanı sonrasında çıkartılan Takrir-i Sükûn Kanunu gerekçe gösterilerek 1925'te kapatılmıştı. Bakıldığında konjonktürel olarak kurulan bu siyasi fırkanın süreç içerisinde verdiği mücadeleler sonraki yıllarda siyasal iklimin nasıl şekilleneceği konusunda da bazı ipuçları vermekteydi (bkz: Ateş, 1994; Yeşil, 2002; Öz, 1992). 1930'lu yılların siyasal ortamında iç ve dış dinamiklerin etkisiyle iktidar erkinin kontrolünde biriken muhalefeti bir yere doğru kanalize etmek amacıyla muvazaalı/güdümlü bir şekilde kurdurtulan doksan dokuz günlük bir muhalefetten sonra kendini feshetmiş olan

¹ İktidardaki İttihat Terakki Fırkasına muhalefet eden, Ahrar Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası, İttihad-ı Muhammediye Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası öne çıkan fırkalar idi. İkinci Meşrutiyet dönemi fırkalaşma süreci ve fırkalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952, İstanbul 1952.

Serbest Cumhuriyet Fırkası (Okyar ve Seyitdanlıoğlu,1997: Uyar, 1988: s.141) gibi ikinci bir demokrasi deneyiminden sonra Türk siyasal hayatı uzun yıllar tek parti olarak yoluna devam etmişti.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra kabul edilen Birleşmiş Milletler Anayasası'nda ulusal egemenliğe dayalı devlet sisteminin yer alması gerektiği ifade edilmişti (Goloğlu, 1974: s.391). Türkiye de Nisan 1945'teki San Fransisco Konferansı'na kurucu üye olarak katılarak Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı imzalamıştı (Zürcher, 2001:s.302). Türkiye için bu antlaşmanın önemi şudur ki, çok partili sisteme geçiş için zemin hazırlamıştı. Dışişleri Bakanı Hasan Saka başkanlığındaki Türk Heyeti, konferansta Türkiye'deki Cumhuriyet yönetiminden ve Anayasanın öneminden bahsetmişlerdi. Ayrıca savaş sonrası Türkiye'de her türlü demokratik hareketlerin gelişmesine izin verileceği de ifade edilmişti(Vatan, 1 Ağustos 1945; Cumhuriyet, 2 Ağustos 1945; Karpat,1996: s. 128)

2. Demokrat Parti'nin Kurulmasında Etkili Olan Dinamikler

2.1. İç Dinamiklerin Etkisi

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na fiilen katılmamış olsa da savaşın sıkıntısını birçok alanda yaşamıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması Türkiye'nin iç politikasını da geliştirip dönüştürmüştü. Savaş koşullarında, ekonomideki sıkıntıları aşmak için sıkı bir savaş ekonomisi politikası hayata geçirilmişti. Hükümet bu bağlamda, Milli Koruma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi maliye politikasının araçlarını yürürlüğe sokmuştur. Bu kanun ve vergiler uygulamadaki sıkıntılardan dolayı siyasal iktidarın meşruiyetinin ciddi anlamda sarsılmasına sebebiyet vermişti.

İkinci Dünya Savaşı'ndan dolayı ülkede uygulanan Savaş Ekonomisi gereğince ilk olarak iktidar partisince 18 Ocak 1940'ta "*Milli Korunma Kanunu*"nu çıkartılmıştı. (Koçak, 1997:s.130) Bu kanun ekonomide hükümete geniş yetkiler vermiş, süreç içerisinde iktisadi politikada takip edilen devletçi yaklaşım nedeniyle ülke genelinde artan enflasyon oranının doğal bir sonucu olarak aşırı fiyat artışları meydana getirmişti. İhtiyaç maddelerini üreten ve pazarlayan kesimlerin karaborsaya neden olmaları bunun sonucunda da zengin belli bir zümrenin ortaya çıkması ticaretle uğraşan belli kesimlerin de hükümete olan güvenini iyice sarsmıştı. (Özüçetin, 2002:s.765; Afşar, 2013:s.113; Aydemir, 1968:s.344-345). Savaşın başlamasıyla uygulanan ekonomik programlar ülkede var olan sosyal dengesizliğin iyice artmasına zemin hazırlamıştı. Ekonomide ortaya çıkan gelir dağılımındaki eşitsizlik nüfusun yüzde seksenine tekabül eden üretici

kesim olan köylüler başta olmak üzere farklı grupların tepkisine neden olmuştu. (Yeşil, 1998: s.28). Bu kanundan etkilenen başka bir kesimde İşçi sınıfıydı. Kanunla bu sınıfın haklarında kısıtlamalar oluşmuştu. Ülke insanı bunun tek müsebbibi olarak da, tek parti döneminin iktidarı olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) hükümetlerini sorumlu tutmuştu. (Çavdar, 1995: s.402).

Hükümet, toplumun farklı kesimlerindeki tepkilere rağmen, maliye politikası gereği vergi düzenlemesi, toplumsal adaletin sağlanması ve haksız kazancın önlenmesi gibi gerekçelerle yeni malî tedbirler almıştı. Bu kapsamda hükümet, büyük kentlerde savaştan kazanç sağlayanlardan Varlık Vergisi, kırsalda ise belli oranda toprağı olanlardan Toprak Mahsulleri Vergisi isimli vergi tahsis etmeye başlamıştır. her iki vergide uzun tartışmalara neden olmuş ve farklı kesimlerce eleştirilerek tepki gösterilmişti. Varlık Vergisi, özellikle toplanma biçimi ve uygulamaları nedeniyle uzun süre kamuoyunda eleştirilmişti (Koçak, 1997:s.130; Karpat, 1996:102.) Demokrat Parti içinde önemli bir yeri olan Samet Ağaoğlu, yükselen muhalefetin Demokrat Parti çevresinde toplanmasında ve partinin toplumda yerin olmasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin farklı sosyal sınıflara yaptığı baskıları göstermektedir (Ağaoğlu, 1972:s.78).

Görüldüğü üzere bir yandan savaş döneminde çekilen sıkıntılar diğer taraftan bu durumu kontrol altına alarak sıkıntıları hafifletmek için başvurulmuş iktisadi tedbirler farklı kesimlerin tepkisine neden olmuştu. Bu tepkiler savaş sonrası Türkiye'de siyasal muhalefetin ortaya çıkışında önemli bir rol oynayarak tek parti iktidarına olan güvenin yavaş yavaş azalmasına ve ortadan kalkmasına neden olmuştu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, toplumun farklı katmanlarında ortaya çıkan huzursuzluğun farkındaydı. Bu tablo karşısında 1930'lu yıllardaki başarısız demokrasi deneyimlerini (SCF, Müstakil Grup) hatırlayarak, iç ortamı rahatlatacak adımlar atmıştı. Böylece siyasal bir muhalefetin oluşmasına zemin hazırlanmıştı (Zürcher, 2001: s.302).

2.1.2. Dış Dinamiklerin Etkisi

Türkiye İkinci Dünya Savaşı yıllarında denge siyaseti izleyerek savaş dışı kalmayı başarmıştı. Ancak savaşın müttefiklerin yani “demokrasi cephesinin” zaferi ile sonuçlanacağı kesinleşmesiyle savaş sonunda Türkiye müttefiklerin yanında yer almıştı.

Uluslararası politikada ortaya çıkan bu yeni güç oluşumu Türkiye'nin siyasi ve iktisadi menfaatleri doğrultusunda siyaset değişikliğine gitmesine yol açmıştı. Bunun yanında savaş sırasında ve sonrasında Sovyetler Birliği'nin tehdit ve tehlikesinden ötürü de

Türkiye'nin Batı blokunda yer alması bir zorunluluktan (Armaoğlu, 1995:s. 404).

Savaş sonrası konjonktürün de etkisiyle Türkiye genelde batıyla özelde Amerika Birleşik Devletleri'yle yakınlaşmaya başlamıştı. Türkiye, Birleşmiş Milletlere üyelik süreciyle birlikte Birleşmiş Milletler Anayasasını da imzaladı. Tüm bu gelişmeler Türkiye'nin tek partili sistemden çok partili döneme geçilmesini elzem hale getirmişti (Afşar, 2013:s.115).

Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçişte dış dinamiğin etkisini henüz Demokrat parti kurulmadan Adnan Menderes: “ ... herhangi bir milletin idaresinin demokrasi esasına dayanmaması, diğer milletlerin de huzur ve emniyetini tehdit eden ve barışı bozan, tehlikeye mâruz bırakan çok kuvvetli bir âmil kabul olununca, hürriyet ve barışı seven milletlerin kendi aralarında barışı tehlikeye koyabilecek diktatörlük idaresine katlanan aza bulunmamasını istemeler bir zarurettir. Bize gelince Anayasamızın ruhu tamamen Milli Hâkimiyet esasına dayanmaktan olduğundan; BM Misakı ile tam tetabuk halinde bulunduğumuza bu fırsattan yararlanarak bir kere daha sevinçle söyleyebiliriz. Bundan ötürü kabullenmekte olduğumuz uluslararası anayasa ile kendi Anayasamızın dışında ya da onun ruhuna aykırı bir taahhüt altına giriyor değiliz. Ancak olsa olsa fiili durum yazılı Anayasamızın arasındaki bazı tutarsızlıkların ortadan kaldırılması gerebilir ki bu da esasen ana kanunumuzun ulusumuza karşı taahhüt etmiş olduğu hususların tam olarak yerine getirilmesi demektir... ” sözleriyle belirtmiştir. (Ekinci, 1997: s.300).

2.1.3. Demokrat Parti'nin Kurulmasında İnönü Faktörü

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Türkiye'nin çok partili hayata geçişte etkisinin olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştü. Cumhuriyet Halk Partisi'nin içerisinde biri olan Faik Ahmet Barutçu: “ Çankaya'da verilen bir davette İnönü'nün her ne pahasına olursa olsun bir muhalefet partisi kurma ve onu koruma taraftarı olduğunu, demokratik yönetimi yerleştirme amacından açıkça söz ettiğini” (Barutçu, 1977: s.285; Koçak, 1997:s. 135) ifade ederek İnönü'nün muhalefet partisi kurulmasına karşı olmadığını açıklamıştı.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün çeşitli tarihlerde söylevlerinde savaş sonrası zorlukların kalkmasından sonraki süreçte siyasal ve kültürel alanlarda demokrasinin yerleşeceğine dair konuşmaları yakın bir zamanda muhalefet partisinin kurulacağı söylentilerini de açığa çıkarmıştı. Bu açıdan demokratik bir sistem için partilerin kurulması yönündeki konuşmaları Barutçu'yu da desteklemekteydi. Örneğin 19 Mayıs 1945'teki Gençlik ve Spor

Bayramı'ndaki konuşmasında ifade ettiği: “*Harp zamanlarını ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıklar kalktıkça, memleketin siyasal ve kültürel hayatında demokrasi prensipleri hüküm sürecektir*” (Lewis, 2000:s.303) sözleri ve 1 Kasım 1945'teki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin VII. Dönem açılış konuşmasında: “...bizim tek eksliğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır...memleketin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başa bir patinin kurulması mümkün olacaktır...” (TBMM, Tutanak Dergisi, 1945:s.7) sözleri, Türkiye'de yeni partilerin kurulma sürecine hızlandırmıştı. İnönü'nün Gençlik ve Spor Bayramı'ndaki konuşmasından sonra ilk olarak iş insanı Nuri Demirağ tarafından 18 Temmuz 1945'te Millî Kalkınma Partisi kurulmuştu. Bu parti aynı zamanda tek partili dönemden çok partili döneme geçişinde ilk muhalefet partisi olma özelliğine de sahiptir (Tunaya, 1952: s.638).

Sürece bakıldığında tek parti dönemi boyunca var olan muhalif hareketler, çeşitli nedenlerden dolayı başarıya ulaşmamıştı. Kendilerini siyaseten meşru bir biçimde temsil ve anlatma imkânı bulamayan muhalif kesim, iç ve dış etkenlerin de zorlamasıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de taktiksel hamlesiyle Cumhuriyet Halk Partisi içerisinden çıkmıştı. 1945 yılı bütçe tartışmaları sırasında Celal Bayar başta olmak üzere Adnan Menderes, Emin Sazak, Feridun Fikri Düşünsel ve Hikmet Bayur gibi muhalif isimler CHP iktidarının birçok kararlarına karşı çıkarak eleştirilerde bulunmuşlardı (Çavdar, 1999: s.409).

Aslında İnönü, muhalefet partisinin kurulmasını birçok sebepten dolayı istemekteydi; birincisi, kurulacak olan bir muhalefet partisi ile CHP'nin totaliter bir parti olmadığını göstermek, ikincisi, CHP'nin içeriden zayıflamasına sebep olan bazı unsurlardan kurtulmasını sağlamak, üçüncüsü, CHP'yi mecliste kontrol edecek, uyaracak sembolik bir muhalefet partisi, dördüncüsü, birikmiş olan muhalefeti de önlemektir. Dış dünyaya da bir mesaj verilerek muhalif bir partinin kurulmasını teşvik edici adımların atıldığını da gösterilmiş olacaktır. (Yeşil, 1998:s.52). Ancak İsmet İnönü'nün Türk siyasal hayatı için önemli sonuçlar vermesi beklenen yeni bir demokrasi dönemine, CHP'nin güdümünde değil de çerçevesi belirlenmiş kontrollü bir muhalefetle girmeyi planladığı anlaşılmaktadır. (Çavdar, 1999: s.410).

3. Dörtlü Takrir ve CHP'den İhraçlar

Meclisteki bütçe görüşmelerinde Celal Bayar'ın özellikle enflasyondan zarar gören memurların, tüccarların ve çiftçilerin şikâyetlerini dile getirdiği eleştirisi basında geniş yer bulmuştu. Mecliste iyice gün yüzüne çıkmaya başlayan muhalefetin bir başka

çıkışı da 14 Mayıs 1945'teki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun (ÇTK) bazı maddelerinin görüşülmesi esnasında olmuştu (TBMM Tutanak Dergisi 1945:s.60-90; Vatan, 15 Mayıs 1945).

Bu tartışma sırasında Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Emin Sazak'tan oluşan muhalefet, bu kanunu sertçe eleştirmişlerdi. Muhalif grup kanuna karşı çıkma nedenlerini şu şekilde açıklamışlardı: “...Bütçe açığı dolayısıyla artan devlet borçları, ölçsüz emisyon, hayat pahalılığı, dar gelirlilerin ve özellikle memurların acı durumu, vurgunculuk, karaborsacılık, vergi sisteminin verimsizlik ve adaletsizliğinden dolayı...” (Eroğul, 1990: s.9; Afşar,2013:s.116) CHP iktidarını sorumlu tutmuşlardı.

Gerek 1945 bütçe görüşmeleri gerekse Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, ileride önemli rol oynayacak bir muhalefet liderini sahneye çıkarmıştı. Söz konusu yasaya muhalefette bulunanların sözcüsü olan Adnan Menderes, 1945 Mayıs'ında Mecliste yapmış olduğu konuşmasıyla birçok kesimin dikkatini üzerine çekmişti. Menderes konuşmasında: “ Savaşın bitimiyle gerek milli gerekse demokratik esaslara bağlı olan dünya ülkeleriyle entegrasyonu sağlamak için, demokratik esasların ve milli egemenlik ilkelerinin yeni baştan gözden geçirilmesi...”gerektiğini ifade ederek demokrasinin gerekliliğini vurgulamıştı. (Timur, 1994:s.12; Özüçetin, 1992, s.768; Afşar, 2013: s.116).

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden çıktığı süreçte tek parti sistemine karşı olan görüşlerin gelişmesi muhalefetin partileşme sürecini de hızlandırmıştı.(Afşar, 2013:s.117) Takrir sahipleri, 18 Mayıs 1945 te Tevfik Rüştü Aras'ın evinde toplanarak takrir üzerine görüşmeler yapmışlardı. Muhalifler, CHP Grubunun isteklerini kabul edilmeyeceğini bildikleri halde, basın aracılığıyla halkın ve Meclisin, muhaliflerin fikirlerini öğrenmeleri için bu girişimde buldukları dile getirilmişti (Aydemir, 1969: s.138: Barutçu, 1977: s.309).

7 Haziran 1945'te Demokrat Parti'nin kuruluşuna zemin hazırlayan aynı zamanda çok partili hayata geçişin ilk adımı olarak bilinen “Dörtlü Takrir” (Ağaoğlu, 1972:s.46). CHP Meclis Yüksek Başkanlığı'na partinin tecrübeli ve ileri gelenlerinden CHP İzmir Milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü tarafından sunulmuştu. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.1.0.0./527.17.3.3; BCA, 30.1.0.0./53.315.4; Akkerman, 1950: s.72-75; Yalman, 1997: s.1304-1305; Bozdağ, 1975:s.17; Şahin-Tunç, 2015, s.39). 17 Haziran 1945'teki ara seçimlerden bir hafta önce seçimleri

görüşmek üzere 12 Haziran 1945’de basına kapalı olarak CHP Grup toplantısı yapılmıştı. (Ağaoğlu, 1972: s.45).

Toplantıda dördümlü taktırir ve yine bu grubun vermiş olduğu basın kanununun tadir edilmesi ve gazete kapatmak yetkisinin hükümetten alınıp mahkemelere verilmesi gibi talepler de görüşülmüşü. (Eroğul, 1990:s.28.) Özellikle taktırir meselesi, CHP Meclis Grubunda yedi saat süren şiddetli ve sert tartışmalardan sonra onu imzalayan dört kişi dışında oybirliği ile reddedilmişü. (Bozdağ, 1975: s.17). Celal Bayar, tartışmalarda kendilerini nasıl savunduklarını: “*Taktıriri reddetmek vazifesini alanlar, bizi şiddetle tenkit ediyor, hakaret ediyor, horluyor, hırpalıyordu. Biz bunlara karşı düşüncelerimizi metanetle savunduk...*” sözleriyle anlatmışü (Bayar, 1969: s. 33).

Taktıririn reddedilme gerekçesi ise şöyle açıklanmışü: “*Önergede istenilen tüzük değişikliği kurultayda, kanun değişikliği teklifi ise meclise verilecek tekliflerle gerçekleştirilip grupta görüşülmesine gerek yoktur*” (Lewis, 2000, s.304). Muhaliflerin bu taktıriri herhangi bir şekilde cezalandırılmamışü, bu durum hükümetin siyasal ortamda belirli bir yumuşamaya izin vermeye hazır olduğunun işareti olarak da yorumlanmışü. Ancak yine de verilen taktırir CHP içerisinde tepkilere neden olmuşü. CHP Genel Sekreteri Naif Atıf Kansu, önerge ile ilgili olarak Faik Ahmet Barutçu’ya şunları söylemişü: “*Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü grup başkanlığına ilk anayasaya dönülmesi ve parti tüzüğünde ilk anayasanın demokratik ruhuna uygun değişiklik yapılmasını öneriyorlar. İşte Barutçuđum, oluşum belirlemeye başladı, hazır ol savaşı ve kavgaya*” (Barutçu, 1977: s.142) diyerek taktırir hazırlayanların esas amaçlarının yeni bir parti kurmak olduğunu Barutçu’yla paylaşmışü.

İsmet İnönü’nün taktıririn reddedilmesinde rolü üzerine yapılan tartışmalarda; reddedilme olayının İnönü’nün taktiksel bir hamlesi olduğunu, yeni bir parti kurma isteği içinde olduğu düşünölen taktırir sahiplerine, “*...bunu parti içinde yapmasınlar, çıksınlar, karşıımıza geçsinler teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler...*” sözleriyle de yol açmaya yönelik olduğu yorumları da yapılmışü (Toker, 1990:s.67).

Taktıririn reddedilmesinin İnönü’nün taktiksel bir hamlesi olduğunu Asım Us’ta hatıralarında şöyle anlatır: “*Öyle anlaşılıyor ki dördümlü taktırir parti grubuna verildiği zaman ismet İnönü bunların fikri ayrılıklarını görmüş ve kendilerini bir karşı parti yapmaya mecbur edecek vaziyet almışü. partiden çıkarılmaları bunun neticesidir.... İsmet İnönü bir karşı parti teşkili demokrasinin gelişmesi bakımından*

zaruri olduğuna kani bulunduğu için, Demokrat Partinin kurulmasına yardım edecek görünüyor” (Us, 1966: s.669).

Toplumun bazı kesimleri de, Cumhuriyet Halk Partisi’ne karşı yapılan bütün eleştirileri destekleyerek dörtlü takririni verenleri sahiplenmişti. Kamuoyunun bu olumlu tepkisinden cesaretlenen Fuat Köprülü ve Adnan Menderes, dörtlü takririn görüşülmesinden sonra hem CHP iktidarına hem de yapılan haksızlıklara karşı Vatan Gazetesi’nde yazılar kaleme almaya başlamışlardı. Tek parti iktidarını ve partinin izlemekte olduğu otoriter yolu eleştiren ve kendilerinin demokrasiye inançlarını belirten bu yazılar dikkat çekmişti. 25 Ağustos 1945 tarihli Vatan Gazetesi’nde Fuat Köprülü’nün tek partiye karşı isyan harekâtı olarak kabul edilen “*Açık Konuşalım*” (Yalman, 1997:s.1310.) başlıklı makalesinin yayınlanması CHP yönetiminin muhalif tavrı hakkında somut bir adım atmasına sebep olmuştu.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği 11 Eylül 1945 de Fuat Köprülü’ye ve Adnan Menderes’e muhalif hareketlerinden ve gazetelerdeki yazılarından dolayı savunmalarını talep eden mektup göndermişti (Yalman, 1997: s.1312; Yeşil, 1998:s.49).

Fuat Köprülü, 13 Eylül 1945 tarihli yazılı savunmasında; yaptığı konuşmaların da parti tüzük ve programına karşı olmadığını, demokrasinin gelişmesi adına eleştirilerde bulunduğunu yazarak, dörtlü takririni savunmaya devam ettiğini de cevabi mektubuna eklemiştir. Adnan Menderes de, 13 Eylül 1945 tarihli cevabında; Meclis toplantılarındaki hareketlerinin parti tüzüğüne ve programına aykırı davranış taşımadığını, bilakis parti ve ülke yararına bir tutum içinde olduğunu da savunmasında ifade etmiştir. (BCA,490.1.0.0./527.17.3.3). Adnan Menderes, partiden uyarı almasına rağmen muhalif tavrını devam ederek içinde bulunulan tek parti anlayışını eleştirmeye devam etmiştir (Vatan, 14 Eylül 1945: s. 1-2).

Partinin bilgisi dışında hareket ettikleri ve yapmış oldukları siyasi faaliyetlerin doğrudan parti disiplinini bozduğu gerekçesiyle Adnan Menderes ve Fuat Köprülü Parti Disiplin Kurulu’na sevk edilmişlerdi. İki partinin durumlarını görüşmek üzere 21 Eylül 1945’te CHP Parti Divanı toplantıya çağırılmıştı. 21 Eylül’de yapılacak grup toplantısında savunmalarını yapmaları için her iki muhalife yeniden mektup gönderilmişti. 21 Eylül 1945 de CHP Parti Divanı (Son Posta, 22 Eylül 1945) Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu başkanlığında toplanmıştı. Toplantıda Menderes ve Köprülü’nün faaliyetleri “*partinin iç durumunu bozmak için partide kaldıkları*” ve bunun da parti anlayışına ters görüldüğü gerekçesi ile parti tüzüğüne göre CHP’den ihraçlarına oybirliği ile karar verilmişti (BCA, 490.1.0.0,

/ 527.17.3; Vatan, 22 Eylül 1945; Aydemir, 1969: s. 138; Toker, 1998: s. 74).

Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, CHP Grubunun kendileri hakkında verdiği ihraç kararına tepki göstererek demokrasi mücadelelerini sürdüreceklerini basın vasıtasıyla duyurmuşlardır. Fuat Köprülü konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: *“Bu karar, memleketin menfaatlerine uygun samimi hareket karşısında partiyi idare edenlerin nasıl bir telakki beslediklerini bütün açıklığı ve acılığı ile gösterdi”*. Adnan Menderes ise: *“Memleketin yüksek menfaatlerine tamamıyla uygun bulunduğu kani olduğum bu yoldaki çalışmalarında parti içinde veya dışında bulunmaktığım başka başka tesirleri haiz olamaz.”* değerlendirmesinde bulunmuştu (Vatan, 22 Eylül 1945).

İhraç kararından sonra 2 Ekim’de Vatan Gazetesi’nde Menderes ile Köprülü’yü savunan ve CHP’nin ihraç kararının tüzüğe aykırı olduğunu belirten İçel Mebusu Refik Koraltan da: *“Ben ve üç arkadaşım, demokrasi esaslarının ve parti prensiplerinin kuvvetlendirilmesine çalışmaktan başka bir şey yapmadık. Prensiplerden ayrılan biz değil, iki arkadaşımız hakkında ihraç kararı verenlerdir.”* (Vatan, 2 Ekim 1945) diyerek partiye adeta meydan okumuştur. Bu makalesinden dolayı Refik Koraltan’da 27 Kasım 1945’te 1’e karşı 280 oyla partiden ihraç edilmişti. 22 Aralık 1945 de, CHP Genel Sekreterliği tarafından yayınlanan bir genelge ile Koraltan’ın CHP’den çıkarılışı gerekçeleriyle birlikte duyurulmuştur (BCA, 490.1.0.0 /6.28.7). Takrirdeki muhaliflerin lideri pozisyonundaki Celal Bayar da Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne sunduğu basın kanununa ait değişiklik tasarisının parti içerisinde reddedilmesi karşısında 30 Eylül’de önce İzmir milletvekilliğinden sonra da 2 Aralık 1945’te CHP üyeliğinden istifa etmişti (Eroğul, 1990: s.11; Lewis, 2000: s.304).

Böylece dördü takririn üç üyesi parti disipline uymadıkları gerekçesiyle CHP’den ihraç edilmiş, takirde imzası bulunan Celal Bayar da CHP’den istifa etmişti. Bu arada Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün 1 Kasım’daki Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılış konuşmasında demokratik rejimin zorunluluğu gereği yeni partilerin kurulması yönündeki konuşmaları bilinmekteydi. (Vatan, 2 Kasım 1945). İnönü’nün, bu beyanati Bayar ve arkadaşlarına muhalefet partisi halinde örgütlenmelerine açık davet idi. Bunun neticesi olarak Aralık ayı başından itibaren Celal Bayar başkanlığında yeni bir partinin kurulacağı haberleri çıkmaya başlamıştı. Nitekim 1 Aralık’ta Celal Bayar, konu hakkında basına verdiği demecinde şunları söylemişti: *“Siyasi partiyi kuracağız, bu muhakkaktır partinin kuruluşuna hükümetçe müsaade edilip edilmeyeceği, partinin ismi hakkındaki*

sorularınıza kısaca söyleyeyim ki, iş henüz bu vadeye gelmiş değildir. Bu suallerinize cevap verebilmem için birkaç gün daha sabırlı olmanızı isteyeceğim” (Vatan, 2 Aralık 1945) sözleriyle Bayar, yeni parti kuracaklarının haberini ilk kez vermişti.

Bu açıklamayı izleyen birkaç gün içerisinde, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Celal Bayar’ı Çankaya Köşkü’ne davet etmişti (Toker,1990:s.80-81). İkili arasında yapılan görüşmede, İnönü, Bayar’a programlarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının programındaki “*itikad-i diniyeye biz riayetkârız*” maddesine benzer bir madde olup olmadığını sormuştu. Bayar’ın ise, böyle bir maddenin olmadığını fakat Laikliğin dine karşı olmak anlamına gelmediğini ifade eden bir maddenin bulunduğunu belirtmişti (Heper 1999: s. 106).

Bu görüşmede ayrıca, gerek iç politikada gerekse dış politikada polemiklere girilmemesi, lâiklikten ödün verilmemesi ve Köy Enstitüleri gibi hususlarda görüşülerek bu konularda görüş birliğine varılmıştı. Yeni partinin kuruluş sürecinde İnönü ile Bayar’ın birlikte çalışmaları, kurulacak partinin CHP’ye benzeyen yapısı nedeniyle Muvazaa Partisi iddialarını da gündeme getirmişti.

4. DP’nin Kuruluşu ve Tepkiler

İlk olarak kurulacak yeni partinin isminin ne olacağı konusu tartışılmıştı. *Kemalist Parti*, *Demokrat Çiftçi Partisi* gibi isimler öne çıkmıştı (Yalman, 1997: s.1327) Bayar bu süreçte Samet Ağaoğlu’na yazdığı bir mektupta, kurmayı düşündükleri partinin adının “*Demokrat Halk Partisi*” olacağını ifade etmişti. Sonrasında ‘Halk’ kelimesinin çıkarıldığını bu nedeninin de; CHP ile yeni kurulan partinin ilişki içerisinde olduğu düşüncesinin toplum nezdinde oluşmaması için yapıldığını Ağaoğlu hatıralarında değinmiştir. (Ağaoğlu, 1972: s. 87).

Partinin kuruluş aşamasında yer alıp almadığı tartışılan ve solcu kimliği ile bilinen Zekeriya Sertel’de hatıralarında yeni kurulacak parti ile ilgili olarak: “*Tevfik Rüştü Aras bana ikinci bir parti kurmanın gereğinden söz etti. Tek parti ve tek şefe karşı, özgürlük ve demokrasi savaşında beraber çalışmamızı önerdi. Celâl Bayar’la Adnan Menderes’in de bizimle beraber çalışacağını söyledi. Ben Celâl Bayar’la Adnan Menderes’le bir kaptayamayacağımı söyledim. Fakat O, kişilerden çok ilkeler üzerinde durmanın doğru olacağını ileri sürdü... Önce yeni partinin amacı ve programı konuşuldu. Herkes demokrasi üzerinde birleşiyordu. Çünkü tek parti ve tek şef sisteminden herkesin ağzı yanmıştı...Birkaç günlük toplantıdan sonra önce partinin ‘Cumhuriyet Demokrat Partisi’ adını taşıması kararlaştırıldı... Böylece*

Demokrat Parti'nin ilk temeli 1945 yılında atılmış oldu.” (Sertel, 2001: s.223-225) ²

Kurulacak partinin kurucularının gazetecilerle yaptıkları toplantıda merak edilen sorulara vermiş oldukları cevaplar dikkat çekiciydi. Gazetecilerin yeni partinin muvazaa partisi olup olmadığı ve partinin sağda mı solda mı olduğuna dair soruları karşısında, Celal Bayar'ın: “...Muvazaa hafifliktir. Ne bunu teklif edecek, ne de bu teklifi kabul edecek kimseler bulunmadığı gibi, memleketin de muvazaalı işlere tahammülü yoktur” sözleriyle muvazaa iddialarını reddettiğini, ikinci soruyu da “İki partiyi helva yapan aşçılara benzeterek her defasında demokrattır” diyerek cevaplandırmıştı. Adnan Menderes ise bu sorulara cevap olarak: “Belki de Halk Partisi'ne nazaran iki parmak daha soldayız” (Cumhuriyet, 8 Ocak 1946; Timur, 1994:s.33) cevabını vermişti.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün onayını alan dörtlü karar sahiplerinin bir muhalefet partisi kurma kararında oldukları iyice açığa çıkmıştı. Türkiye Cumhuriyeti'nde tam yirmi üç yıllık tek parti döneminden sonra gerçek anlamda demokrasiye geçiş dönemi 7 Ocak 1946'da Refik Koraltan'ın İçişleri Bakanlığına Demokrat Parti'nin (DP) kuruluşu için başvuru dilekçesini vermek suretiyle Celal Bayar liderliği altında resmen kurulmuştu (Vatan, 07 Ocak 1946; Cumhuriyet, 07 Ocak 1946; Albayrak, 2004: s.18-20).

Demokrat Parti'nin kurucu kadrosunda Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü de bulunmaktaydı. Demokrat Parti'nin halk dilindeki adı ise “*Demirkırat*” idi. Böylece geçmişteki birçok parti gibi muhalefet partisi de doğrudan doğruya meclis içinden ortaya çıkmıştı. Kurucularına bakıldığında; Demokrat Parti geleneğine gelinceye kadar kurulan partilerin kurucularında olduğu gibi Demokrat Parti kurucuları da asker ve sivil yönetici kadrodandı. Bu kadronun yanında eskilerin ifadesiyle “*Erbab-ı Seyfi Kalem*”den olan gazetece, profesör gibi aydınlarda bulunmaktaydı (Ağaoğlu, 1972: s. 46)

Muhalefet partisinin kurulması CHP çevrelerinde endişe yaratmadı. CHP, DP'nin kuruluşunu önemli bulmuştu. Feroz Ahmad'ın, tespitiyle, “Demokrat Parti kurucularının meseleler hususunda vurguları farklı olmakla birlikte muhalifleriyle aynı temel felsefeyi savunan eski Kemalistlerdi” (Ahmad, 2002: s.135) bunun da vermiş olduğu rahatlıkla DP'nin kuruluşu başta İsmet İnönü olmak üzere bir kısım CHP'liler arasında da olumlu karşılandı. Fakat teşkilatlanma sürecinin hızlanmasıyla CHP'lilerin kaygılarının arttığını

² Rıfki Salim Burçak, partinin ismini belirleyen Ahmet Emin Yalman olduğunu belirtir. Rıfki Salim Burçak, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş, 1945-1950, Olguç Matbaası 1979, s.63.

Adnan Menderes'in de: "*Partimiz ilk kuruluş zamanlarında iktidar partisi yumuşak ve samimi göründü. Kısa bir müddet sonra partimizin yurdun her tarafında teessüs etmeye ve kuvvetlenmeye başladığı görülünce bu durum birdenbire değişti*" sözleriyle ilk başlardaki olumlu havanın partinin örgütlenme sürecinden sonra değiştiğini belirtmiştir (Burçak, 1979: s. 63; Kabasakal, 1991: s. 168).

Demokrat Parti'yi, iktidar yanlısı olmayan, tek partili döneme muhalif kimlikleri ile bilinen, yeni partiyi coşkuyla karşılayan, partinin duyurulmasında ve büyümesinde *Vatan, Tasvir, Son Posta, Tan* ve İzmir'deki *Demokrat İzmir* gazeteleri de kuruluş sürecinde DP'yi destekleyen yayın politikasını izlemişlerdi (Tökin, 1965: s. 80).

Demokrat Parti'nin kuruluş haberi yurt dışından da yakından takip edilmekteydi. O sıralarda Londra Konferansı için İngiltere'de bulunan *Vatan Gazetesi* Başyazarı Ahmet Emin Yalman, DP'nin kuruluşunun ilgi ile izlendiğini yazmıştır. Yeni partinin hem Türkiye ve hem de bölge ülkeleri için istikrar oluşturacağını ifade etmiştir. Bu konuda Yalman, kendi gazetesi olan *Vatan*'da *Times*'in bir başyazısını da yayınlamıştır. *Times*'in haberinde: "*Parti programı Halk Partisi programına benziyor, yalnız sola doğru hafif bir meyil göze çarpıyor. DP'nin başlıca hedefi, Türk Anayasası'na derhal ve kayıtsız surette saygıyı sağlamak ve halkın umumî işlerde daha fazla pay almasına yol açmaktır*" tespitlerinde bulunulmuştu (Ahmet Emin Yalman, 1997: s.1336). Konuyla ilgili olarak Paris ve Roma gazetelerinde de siyasi analizler de yapılmıştı: "*Türkiye'de ilk defa yeni bir muhalefet partisi kurulmuştur. DP adını alan bu partinin liderleri Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün yakın arkadaşı Celal Bayar'dır. Partinin ileri gelenleri arasında iktidar partisinden disiplin sebepleriyle çıkarılmış olan üç milletvekili daha vardır*" (*Vatan*, 19 Ocak 1946) denilmişti. Anlaşıldığı üzere Demokrat Parti'nin kurulmasına tepkiler yurt içinden ve dışından pozitif yöneydi.

5. Demokrat Parti'nin Programı

Demokrat Parti'nin 88 maddeden oluşan programı, 7 Ocak 1946'da Refik Koraltan tarafından İçişleri Bakanlığı'na sunulmuştu (BCA, 490.1.0.0 / 435.1806.2; *Ulus*, 8 Ocak 1946, *Vatan*, 8 Ocak 1946). Aynı gün gazeteciler genel merkeze çağrılarak toplantıda, partinin tüzüğü ve programı hakkında bilgi verilerek, partinin kuruluş amaçları açıklanmıştı. Demokrat Parti kurucuları: "...*hazırlanan program ve tüzüğün Anayasa'ya aykırı hiçbir noktası yoktur. Serbest Fırka denemesinin sonuç vermemesinden dolayı kafalarda tereddüt kaldığını biliyoruz. İşte bu sebeple bu defa teşebbüsü esaslı surette ele aldık ve memleket hesabına büyük bir davaya atıldık. Tarihe karşı üzerimize*

aldığımız mesuliyetin büyüklüğünü takdir ediyoruz. Memlekette milli irade ve milli hâkimiyetin tam bir surette yürümesini sağlamaya çalışacağız. Atatürk, memleketin ikinci bir partiye ihtiyacı olduğuna tamamiyle inanmıştı fakat o zaman devrim pek yeniydi, bugünkü tecrübeler de yoktu bugünkü şartlar tamamiyle değişiktir.” . (Vatan, 8 Ocak 1946; Ahmet Emin Yalman, 1997: s.1330-1331). sözleriyle şartlarında elverişli olmasından mütevellit yarım kalan demokrasi denemesini gerçekleştirmek istediklerini açıklamışlardı

Demokrat Parti programı öncelikle dönemin siyasal, ekonomik ve toplumsal durumu dikkate alınarak hazırlanmıştı. İç ve dış dinamiklerin etkisiyle kurulan Demokrat Parti bu parametrelere göre zamanın gereklerine uygun birbirini tamamlayan bir program niteliğindedir. Genel olarak programın içeriği: savaş sonrası dış koşulların etkisi ve tek parti döneminde içte yaşanan siyasal, sosyal ve iktisadi sıkıntıların giderilmesine yönelik bu alanlarda liberal değişim ve dönüşümü gerçekleştirmeye yönelik maddeleri içermektedir.

Demokrat Partinin programı iki bölümden oluşmaktaydı: birinci bölümde partinin Genel Hükümleri, yani ilkeleri belirtilmişti. Bu ilkeler içerisinde “Demokrasi ve Liberalizm” değerlerini içeren yaklaşımla birçok maddeye yer verilmişti. Programının da ana çatısını oluşturan bu iki ilke aslında tek parti döneminde toplumun birçok kesiminin gerçek anlamda olmasını istediği ve talep ettiği ilkeler idi. Demokrat Partililerin bu iki ilkeye göre parti programlarını şekillendirmeleri de huzursuz olan bu grupların taleplerine cevap vermeye yönelikti. Bu bağlamda en önemli vaatleri de demokrasiyi geliştirmek, bireyin hak ve özgürlüklerini artırmak, halkın egemenliğinin ön planda tutulduğu bir parti programı hazırlayarak siyasal iktidara talip olduklarını göstermekti.

Programın birinci bölümündeki Genel Hükümler başlığı ise 25 maddeden oluşmaktaydı. Bu bölüm içerisinde yer alan 11 maddenin demokratik sistemlerde olması gereken değerleri içerdiği görülmüştür. Programın ilk dört maddesi doğrudan “*demokrasiye*” vurgu yapmaktaydı. Aslında Demokrat Parti’nin kuruluş amacını da açıklayan bu maddeler de: Demokrat Parti’nin Türkiye’de demokrasiye hizmeti amaçladığını (Md.1), Devlet şeklinin demokrasinin esaslarına uygun olarak Cumhuriyet olduğunu (Md.2.), Demokrasinin milli menfaate ve insanlık haysiyetine en uygun prensip olduğunu (Md.3.), Bütün devlet faaliyetlerinde milli iradeyi ve halkın menfaatini hâkim kılmamanın gerektiği üzerinde durulmuştu.(Md.4.) Programın 6. ve 7. maddelerinde ise meslek gruplarının haklarının savunulması, partilerin yanında sivil toplum örgütleri ve sendikaların kurulmasından bahsedilmektedir. Programın 9. ve 10. maddeleri de; demokratik sistemlerde olması

gereken milli iradenin tam tecellisi için seçimlerin güvenliği meselesi, her türlü müdahaleden uzak gizli oy kullanımına riayet edilmesi, partilerin eşit haklara sahip olmaları ve milletvekili seçimlerinin tek dereceli olması gibi evrensel demokrasi kurallarını içermekteydi. Görüldüğü üzere parti programının ilk 11 maddesinde demokrasinin önemi ve gereklilikleri üzerinde durulmuştur.(Yeni Sabah, 8-9 Ocak 1946; Burçak, s.63; Tunaya, 1952: s.662-663).

Programda *Laiklik* konusu da net bir şekilde ifade edilmiştir. Demokrat Parti kurulmadan önce tek parti döneminde toplumda en çok tartışılan konular arasında din ve devlet ilişkileri, Laiklik ve ibadet özgürlüğü meseleleri yer almaktaydı(Kaçmazoğlu, 2012: s.29-30; bkz:Koçak, 2011: Öz,1992).

Bunun yanı sıra 1924 Anayasasının ikinci maddesinde (Düster, 3.Tertip, Cilt 26, s.170) belirtilen altı ilkenin siyasi partiler tarafından benimsenme zorunluluğundan dolayı da Laiklik ilkesi parti programının 14. maddesinde yerini bulmuştur. Madde de; *Laikliğin*, devletin, siyasal alanda din ile hiçbir bağının bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin de kanunların düzenleme ve uygulanmasında etkin olmaması anlamını taşıdığını, din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış yorumun reddedildiği programda belirtmiştir. Din hürriyetinin diğer hürriyetler gibi insanlığın kutsal haklarından sayıldığı, dinin siyasete alet edilmemesinin ve devlet işlerine karıştırılmamasının önemi programda vurgulanmıştı.

Demokrat Parti kurucuları, Laiklik konusunda hassas davranılması ve parti içinde demokrasi hâkimiyetinin sağlanması anlayışında karar almışlardır. (Bayar, 1969: s.40-43)

Ancak parti programında da net bir şekilde de tanımlanan Laiklik-din ilişkisi, pratikte Demokrat Partili bazı yöneticiler, dini hassasiyetleri de dikkate alarak muhafazakâr kesimin beklentilerini karşılamak adına seçimlerde dini özgürlüklere ve dine önemli oranda vurgu yapmışlardır. Bu da muhafazakar kesimin yeni partiyi desteklemelerinde önemli itici bir güç olmuştur. Ayrıca bir başka açıdan Demokrat Parti'nin din konusundaki yumuşak ve ılımlı politikası Cumhuriyet Halk Partisi'ni de etkilemiştir. Süreç içerisinde iktidar partisinin tek parti döneminde din konusundaki katı ve sert tutumunu da terk ederek daha yumuşak politika izlemesini sağlamıştır. Şerif Mardin'in tespitiyle 1920'lerin "*laik jakobenizmi*" (Mardin,1991:s.123) gelişmeler karşısında değişime uğramıştı.

Tek parti döneminin en çok eleştirildiği konulardan birisi de halkın hiçbir meselede dikkate alınmadığı, üstten/jakoben bir anlayışla ülkenin yönetildiği idi. Demokrat Parti programında *halkçılığı* "halk için halkla beraber" görerek, halk egemenliğinin merkezde olduğu bir

anlayışın geliştirilmesini programının 16. ve 19. maddelerinde açıklamıştı. Bu maddelerde, devletin, halkın üstünde olmadığını, halkla birlikte olması gerektiğini, yalnızca halk tarafından kamu görev ve hizmetlerini yerine getirmek üzere kurulmuş bir idare mekanizma olduğu ifade edilmiştir. Demokrat Parti böylece demokrasinin gerekliliği olarak, halkın hükümetle bütünleşmesini ve yaklaşmasını sağlayarak birçok kesimin desteğini de almayı hedeflemişti.

Programın 15. Maddesinde Demokrat Parti'nin *Inkılâpçılığa* bakış açısı ise; iç ve dış dünyada değişen şartlara uyum sağlama dinamizmine hızlı bir şekilde uymak şeklinde açıklanmıştı.

Programda *Milliyetçilik* konusu da 1924 Anayasası'nda yer alan Milliyetçilik anlayışı doğrultusunda dikkate alındığı görülmektedir; programın 13. Maddesinde de “*Ortak tarih ve ülkü temelinde her türlü ayrımcılığı reddeden... bütün vatandaşları din ve ırk ayrımı gözetmeksizin Türk sayar*” ifadeleriyle geniş bir Milliyetçilik anlayışla tanımlanmıştır.

İki parti programları arasındaki en belirgin fark ise ekonomi alanındaki *Devletçilik* tanımından kaynaklanmıştı. Anayasada da yer alan Devletçilik ilkesine parti programının 17. Maddesinde yer verilerek, Devletçilik; ülkenin zaruri ihtiyaçlarının karşılanması ve halkın refah seviyesini yükseltmek için devletin özel sektöre yönelik düzenlemelerle, özel sektörün ve sermayenin korunması olarak tanımlanmıştır. Programın Hükümet İşleri adı verilen ikinci bölümünde yer alan Sanayi, Tekel, Tarım ve Ticaret İşleri başlıklarında yer alan maddelerde de özel girişimciliğin korunmasının önemi üzerinde genişçe durulmuştur. Demokrat Parti'nin liberal bir anlayış içerisinde parti programında özel teşebbüsü vurgulamasının nedenleri şu şekilde açıklanabilir. İlk olarak tek parti döneminde özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında “Savaş Ekonomisi”ne bağlı olarak çıkarılan vergiler ve kanunlarla tarım sektörü başta olmak üzere birçok alanda katı devletçi bir politika izlenmesi ve bunun da toplumun farklı katmanları tarafından iktidar erkine karşı bir tepkiye yol açmasını Demokrat Partililer iyi görerek siyaseten bu grupların desteklerini almayı da düşünmüşlerdir. İkinci bir neden ise; Demokrat Parti kurucuları arasında liberal görüşlü olanların ve --orta- büyük ölçekte toprak sahiplerinin, ticaretle uğraşanların-- sermaye sahiplerinin varlığı da başta ekonomi de olmak üzere birçok alanda liberal bir anlayışın parti programında şekillenmesinde etkili olmuştur.

Parti programının *Dış Politika* konusundaki görüşüne bakıldığında; öncelikle Demokrat Parti'nin programının tamamlanmasından sonra Celal Bayar ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü arasındaki görüşmede de söz konusu olan yeni partinin dış politika

anlayışının nasıl olacağı hususu programın 18. Maddesinde de açıklanmıştı. Parti programını destekleyici açıklamalar farklı zamanlarda partinin ileri gelenlerince ifade edilmişti. Demokrat Parti kurucularından Celal Bayar'ın, DP'nin dış politika anlayışıyla ilgili yabancı basına yaptığı bir açıklamasın da, iç politikadaki meselelerde CHP ile ayrı düşebileceklerini ama dış politika konusunda Atatürk'ün belirlediği barışçıl yoldan ayrılmayarak CHP ile ortak hareket edeceklerini açıklamıştır(Bayar, 1969: s.49-50).

Bayar'ın konuyla ilgili başka bir açıklaması da bir şu şekilde olmuştur: “...Türkiye istiklaline ve toprak bütünlüğüne uzaktan yakından tevcih edilebilecek her hangi bir tehdit karşısında milli haysiyet ve şerefin emrettiği tek yolda yürümek için bütün yurttaşlar arasında ufak bir düşünce farkı bulunabileceğine asla ihtimal verilmez. Bu münakaşa kötü bir siyaset mevzuu değil, bir milli varlık davası, vatan aşkımızın ve yüzlerce yıllık bir tarihin yarattığı milli karakterimizin tabii icabıdır (Akşam, 11 Ocak 1946). Bu açıklamalar parti programının 18. Maddesiyle uyuşmaktaydı.

Parti programının ikinci bölümün de ise “Hükümet İşleri” başlığı adı altında: Adalet, Milli Eğitim, Sanayi, Tekel, Ticaret, Tarım, Orman, Maliye, Bayındırlık ve Ulaştırma, Genel Sağlık İşleri ve Sosyal Meselelere ilişkin kapsamlı hükümler yer almıştır. Bu başlıklarının maddelerine bakıldığında, demokrasiyi, liberalizmi, insan haklarını, adaleti ve eşitliği temel alan bir anlayışı içerdiği görülmektedir.

Adalet işleri başlığında yer alan maddelere bakıldığında (Md.26-33) adaletin sağlanması, kolay ve süratli bir adalet sisteminin tesisi, ceza ve tevkif evlerinin ayrılması ve yargı mensuplarının maişet meselesine değinilmiştir. DP'nin programında *eğitimle* ilgili öne çıkan unsurlar ise şunlardı: Eğitim ve öğretim birleştirilmesi (Md 34), eğitimin yalnız ilim ve teknikle değil manevi değerlerle donatılmalı (Md. 35), Üniversitelere ilmi ve idari özerkliğin sağlanması (Md.39), Sanayi işleri alanında da programda; özel teşebbüsün şartlarının iyileştirilmesi, devlet iktisadi faaliyetinin sınırlandırılması, tekelin kaldırılmasını gibi liberal bir anlayış benimsenmişti. Demokrat Parti önemle programında tarım üzerinde durarak, Zirai kalkınmanın memleket kalkınması anlayışından hareketle (Md.56) çiftçinin üretici bir duruma dönüşümünü, zirai araç-gereçlerin (Md.58) ve zirai kredinin artırılmasını (Md.59), üretim ve satış kooperatiflerinin kurulması, kuraklıkla mücadelenin hızlı bir şekilde olması ve hayvan cinslerinin ıslah edilmesi gibi istekler temenni ediliyordu. Milli servet olan Ormanların korunması ve geliştirilmesi (Md.68) ile orman mahsulleri fiyatının düşürülmesi (Md.71) programda belirtilmişti.

Mali işlerde ise; iç ve dış borçlanmanın zorunluluğu ile denk bütçenin uygulanmasının maliye politikasının esası olduğu ifade edilmiştir. (Md.73) Vergilendirmede takip edilecek yolun herkesin gelirine göre adalet kuralına uygun olarak alınması gerektiğini (Md.75), vergi sisteminin düzeltilmesi (Md.76), gibi konular da parti programının maliye işleri başlığında belirtilmiştir. Programın Bayındırlık ve Ulaştırma başlığında da hava, deniz kara ve demiryolları konusunda yolların yapılması, ulaştırma ucuzluğunun sağlanması üzerinde durulmuştur (Md.79-86), Programda yer alan Sağlık meselesi başlığında da; sıtma hastalığı başta olmak üzere milli bünyeyi zayıflatan hastalıklarla mücadele konusunda imkânların artırılması amaçlanmıştı. Programın sonunda yer alan Sosyal meseleler başlığında da; sosyal devlet anlayışının gerekliliği olan toplumun birçoğunu ilgilendiren insani tedbirlere değinilerek, geliri az olanlara yardım edilmesini, öksüz ve bakıma muhtaçlara sahip çıkılması yönünde tedbirlerin alınması gerekliliği temenni edilmekteydi (Md.88). (1946 programının ayrıntısı için Bkz.:Demokrat Parti Programı, Ankara 1946, s.8-14; BCA, 490.1.0.0 / 435.1807.1;“*Demokrat Parti Nizamnamesini Neşrediyoruz*”, Vatan, 9 Ocak 1946; “*Yeni Partinin Programı*”, Cumhuriyet, 8 Ocak 1946; Ahmet Emin Yalman, “*Demokrat Parti Programını Tahlil 2*”, Vatan, 9 Ocak 1946; Ahmet Emin Yalman, “*Demokrat Parti Programını Tahlil 3*”, Vatan, 10 Ocak 1946)

Demokrat Parti'nin programına bir bütün olarak bakıldığında devletin meşruiyeti korunmakla beraber meşruiyetin kaynağının milletten devlete doğru yani çevreden merkeze doğru bir paradigma ile şekillendirilmek istenmekteydi. Bu bakımdan Cumhuriyet Halk Partisi'nin merkezden çevreye anlayışından net bir biçimde ayrıldığı görülmektedir. İki partinin programlarında ekonomide devletçilik fikri hariç birçok konuda benzerlikler olduğu görülmektedir. Özellikle Anayasada yer alan ilkelerin Demokrat Parti'nin programında da yer almış olması da bu görüşü desteklemekteydi. Demokrat Partililer de benzerliklerin olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak günün koşullarına bağlı olarak yorum farkını da belirtmişlerdir.

İktidar partisi ile muhalefet partisinin programlarındaki benzerliğin nedenini Cumhuriyet Halk Partisi'ne yakınlığı ile bilinen Nadir Nadi, “*Demokrat Parti'nin Kuvvetli ve Zayıf Tarafı*” başlıklı makalesinde analiz etmiştir. Nadi, Demokrat Parti programının CHP'ninkine benzerliğini kabul ederek, bunun normal karşıladığını, çünkü Demokrat Parti kurucularının yakın zamana kadar Cumhuriyet Halk Partisi içinde siyaset yaptıklarını ifade etmiştir. Nadi'ye göre; eğer bu kişiler tamamen eski siyasi kimliklerini bir tarafa atıp bambaşka bir kıyafete büründüklerinde halkın gözünde samimiyetsizlikle

suçlanacaklarını yazmıştır. Ayrıca, bu kadar benzerliğin olmasının da yeni parti için bir kuvvet olduğunu, memleketi sevenlerin yeni oluşumdan çekinmeyeceğini ve kendi faydasına olacağını düşünerek yeni partiyi yadırgamayacaklarını ifade etmiştir. Bu benzerliğin, yapılan inkılâpların devamlılığı adına da önemli bir dayanak olduğunun altını çizen Nadi, programların benzemesinin zayıf tarafının ise; Cumhuriyet Halk Partili adaylarının Demokrat Parti'ye katılmalarını sağlayacağı bunun da Demokrat partiyi “küsünler partisi” durumuna düşürebileceği ihtimalinden bahsetmiştir. Nadi, Celal Bayar ve parti kurucularının tüzükle her önüne geleni partiye almamalarını ve bu anlamda dikkatli davranmaları konusunda da uyarıda bulunmuştur. (Cumhuriyet, 13 Ocak 1946).

Demokrat Parti'nin basındaki en büyük destekçilerinden Ahmet Emin Yalman da, parti programıyla ilgili olarak, “...programda insanda derin bir haz uyandıracak derecede berraklık, ahenk ve topluluk vardır. Her kısmı birbirini tamamlar. Her satırın iyi düşünülmüş, kavranmış, düşünülmüş, duyulmuş ideal ve prensiplerin ifadesi olduğu derhal göze çarpar. Böyle bir programı düşünüp hazırlamakla Demokrat Partisinin ilk müessisleri çok mükemmel bir başlangıç imtihanı geçirmişlerdir...Muayyen prensipler, memleketin muayyen ihtiyaçları, yıllardır geçirdiğimiz acı tecrübelerden ve cefalardan alınan dersler, hareket noktası yapılmış, halkın güven ve ferahlık duyması için neler beklediği sezilmiş ve bütün bunlar zevk ve itimat verecek bir açıklık, dürüstlük ve mertlikle ifade edilmiştir...”, yazısıyla parti programının önemini belirtmiştir. (Vatan, 8 Ocak 1946).

Necmettin Sadak ise parti programını şöyle değerlendirmiştir: “...ilk okuyuşta yarattığı tesir, Cumhuriyet Halk Partisi esaslarından farklı olmamasıdır. Halk Partisi'nin altı oku gibi Demokrat Parti de Cumhuriyetçi, Laik, İnkılapçı, Halkçı, Devletçi, İnkılapçıdır. Bu prensiplerin tarifinde bazı görüş ayrılıkları bulunmakla beraber yargıları hep birdir. Mesela Milliyetçiliğin tanımı Halk Partisi programından başka türlü ve daha geniştir. Fakat bütün yurttaşları din ve ırk farkı gözetmeden Türk saymak Halk Partisi'nin de her vesilede ilan ettiği bir ana prensiptir. Buna karşılık yeni bir demokrat partide çok ehemmiyetli yeri olan devletçilik bahsinde iki program arasında hemen hemen bir fark yoktur. Aynı vuzuhsuzluk, aynı müphemlik yeni partinin programında da göze çarpıyor. Demokrat Parti de Devletçiliğe bize öz, hiçbir doktrinde görülmemiş bir mana ve mahiyet veriyor. Devlet sermayesi ile hususi teşebbüs ve özel sermayeyi hudutlarını iyice tayin edemeden yan yana yaşıyor. Demokrat Parti memlekette yeni bir devlet sistemi, yeni bir sosyal meslek, bir devrim programı getirmek iddiasında değildir. Bu partinin hedefi aynı ana

premsiyeler çerçevesinde hükümet ve idari mekanizmasında yenilik ve düzeltim istemektir. Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi'ne aykırı bir sosyal ve politik mezhep gütmeyen tatbikatta bir kontrol vazifesi görmek gibi milli bir kaygı ile doğuyor... Demokrat Parti programına göre ileri bir demokrasi partisi değil, mülkiyet hakkına, hususi teşebbüs ve sermayeye yer veren, devletçiliği sadece iktisadi alanda çoktandır devam eden boşluğu doldurmak suretinde anlayan liberal bir partiye daha çok benziyor..." (Akşam, 9 Ocak 1946) yazısıyla Sadak, eleştirel bir bakış açısı ile Demokrat Parti programının ufak nüanslar dışında CHP programına benzediğini vurgulamıştı.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrası dış konjonktürün etkisi ve iktidar partisinin söylem ve eylemleri nedeniyle içteki muhaliflerin talepleri, çok partili döneme geçişi elzem kılmıştı. Bu süreçle birlikte kurulan Demokrat Parti Türk siyasal hayatında önemli bir mevki kazanmıştır. Çünkü tek parti dönemi boyunca iktidar partisinin demokrasiyi şekilsel görüp içselleştirememesi, söylem ve eylemlerinde halkı dikkate almayan jakoben bir yönetim anlayışını benimsemesi ülkede toplumsal muhalefetin birikmesine neden olmuştur. Demokrat Parti, demokrasi ve liberal söylemlerini parti programının merkezine alarak ülkenin siyaseti, ekonomisi, kurumsal ve sosyal yapısı üzerinde değişim ve dönüşümü hedeflemiştir. Bunları hedeflerken de belli bir sınıflı taban almamıştı. Tek parti döneminde merkezin dışında bırakılan çevreyi de merkeze alarak demokrasi kültürünün gelişmesini de amaçlamıştır. Bu doğrultuda liberal bir yönetim anlayışla toplumun bütün kesimlerini kucaklayarak ülkeyi yönetmeye talip olmuştur.

Demokrat Parti programında da belirttiği demokrasi ve liberal değerleri çeşitli nedenlerden dolayı pratikte gerçekleştirememiştir. Program incelendiğinde, dönemin şartlarının dikkate alınarak hazırlandığı görülmüştür. Bu açıdan siyasal söylem anlamında toplumun birçok kesiminin beklentilerini karşılaması açısından siyaseten tedrici olarak başarılı olmuştur. Bu program, ayrıca uzun süre iktidarda olan bazı konulara sert ve katı anlayışla yaklaşan iktidar partisinin de politikasını yumuşatmasını ve liberal politikalar izlemesini sağlaması açısından da dikkate değerdir.

Kaynakça

A-Arşiv Belgeleri

- BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No 527.17.3.
BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 6.28.7.
BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0 / Yer No: 435.1807.1.
BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 53.315.
TBMM Tutanak Dergisi C. XVIII, D: VII, TBMM Basımevi, Ankara 1945.
TBMM Tutanak Dergisi C. XVII, D: VII, TBMM Basımevi, Ankara 1945.
TBMM, Tutanak Dergisi, C:XX, D:VII, TBMM Basımevi, Ankara 1945.
Düstur, 3.Tertip, Cilt 26, Devlet Matbaası, Ankara 1945.

C-Gazeteler

- Akşam
Son Posta
Vatan
Cumhuriyet

D- Araştırma Eserleri

- Adnan Menderes, “Başbakanın Demeci Münasebetiyle”, Vatan, 14 Eylül 1945.
Ahmet Emin Yalman “Demokrat Parti Programını Tahlil”, Vatan, 8 Ocak 1946.
Nadir Nadi, “Yeni Partinin Kuvvetli ve Zayıf Tarafı”, Cumhuriyet, 13 Ocak 1946.
Necmeddin Sadak, “Demokrat Partiye Hoş geldin Dileriz”, Akşam, 9 Ocak 1946.
Afşar, Erkan, “Demokrat Partinin Kuruluş Süreci ve İktidar Partisiyle İlişkisi (1946-1950)”, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S:25, Van 2013, s.111,140.
Ağaoğlu, Samet, Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru, Baha Matbaası, İstanbul 1972.
Ahmad, Feroz, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çev. Yavuz Alogan, Doruk Yayınevi, İstanbul 2002.
Akkerman, Naki Cevat, Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar, Ulus Basımevi, Ankara 1950.
Albayrak, Mustafa, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti, (1946–1960), Phoenix, Ankara 2004.

- Armaoğlu, Fahir, XX. YY. Siyasi Tarihi (1914-1995), Alkım Yayınevi, İstanbul 1995.
- Ateş, Nevin Yurtsever, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Sarmal Yayınları, İstanbul 1994.
- Aydemir, Şevket Süreyya, İkinci Adam, C.II, Remzi Kitabevi, İstanbul 1968.
- Aydemir, Şevket Süreyya, Menderes'in Dramı, Remzi Kitabevi, Ankara 1969.
- Barutçu, Faik Ahmet, Siyasi Anılar (1934-1954), Milliyet Yayınları, İstanbul 1977.
- Bayar, Celal, Başvekilim Adnan Menderes, Baha Matbaası, İstanbul 1969.
- Bozdağ, İsmet, Demokrat Parti ve Ötekiler, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1975.
- Burçak, Rıfki Salim, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş, 1945-1950, Olgaç Matbaası 1979.
- Çavdar, Tevfik, Türk Demokrasi Tarihi 1838-1950, İmge Kitabevi, İstanbul 1999.
- Demokrat Parti Programı, Ankara 1946.
- Ekinci, Necdet, Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997.
- Eroğul, Cem, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitabevi, Ankara 1990.
- Heper, Metin, İsmet İnönü, Yeni Bir Yorum Denemesi, Çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Kabasakal, Mehmet, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi, 1908-1960, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram, Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012.
- Koçak, Cemil, Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- Lewis, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul 2000.
- Mardin, Şerif, Türkiye'de Din ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- Okyar, Osman, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Dönem, Fethi Okyar'ın Anıları, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1997.
- Öz, Esat, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945) Gündoğan Yayınları, Ankara 1992.
- Sertel, Zekeriya, Hatırladıklarım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001.

- Şahin, Enis, Bilal Tunç, “*Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi(1945-1947)*”, S:I/II, 2015, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, Sakarya s.31,69.
- Timur, Taner, Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- Toker, Metin, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları-Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950), Bilgi Yayınevi, Ankara 1990.
- Tökin, Füzun Hüsrev, Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi(1839-1965), Elif Yayınları, İstanbul 1965.
- Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasi Partiler, 1859-1952, İstanbul 1952.
- Us, Asım, 1930-1950 Hatıra Notları, Vakıf Matbaası, İstanbul 1966.
- Uyar, Hakkı, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Yayınları, İstanbul 1988.
- Yalman, Ahmet Emin, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, C.II, Haz. Erol Sadi Erdiñç, Pera Yayınları, İstanbul 1997.